

Article Type: Scientific Research

A Sociological Analysis of the Acceptance of Modern Spirituality: A Case Study on Gorgan City in 2020

Mohammad Javad Mohammadi Parsa¹, Heidar Janalizadeh Choobbasti^{2*} , Nader Razeghi³

¹ PhD Student of Sociology in University of Mazandaran

Email: mparsa786@yahoo.com

² Associate Professor of Sociology University of Mazandaran

Email: hjc@umz.ac.ir

³ Associate Professor of Sociology University of Mazandaran

Email: razeghi@umz.ac.ir

 10.22080/SSI.2021.20382.1837

Received:

November 29, 2020

Accepted:

May 15, 2021

Available online:

September 6, 2021

Keywords:

Modernism; modern spirituality; Gorgan; multiple regression; path analysis.

Abstract

This research has been prepared to measure the tendency towards modern spirituality in people over eighteen years old in Gorgan (city in the north of Iran) and to identify social factors and determine their impacts. In this survey, stratified random sampling (appropriate to the population living in different parts of the city) and a researcher-made questionnaire (with Cronbach's alpha of 0.75) were used. By using appropriate statistical techniques, the findings showed that 55.5% of the population with a score above average (3.12 out of 5) had a tendency to modern spirituality. The two variables "age" (with a Standardized partial correlation coefficient -0.28) and "the importance of religiosity in everyday life" (with a Standardized partial coefficient -0.24) directly and significantly have affected on the modern spirituality. And explain 16% of its variance. Also, the two variables "The importance of religiosity for parents" and "social class" indirectly (with Standardized partial coefficient -0.11 and 0.031) have affected on this trend. It can also be inferred from all the findings that the hypothesis "Modern spirituality as destroyer of the religiosity" is probably more correct than the hypothesis of the transformation and compatibility of religiosity.

*Corresponding Author: Heidar Janalizadeh Choobbasti

Address: Associate Professor of Sociology University of Mazandaran Email: hjc@umz.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Until the pre-modern era, religiosity was mostly influenced by society and faith. However, after the changes in the modern era, it became a matter of choice and selection. Instead of imitating the traditional sources of authority, the intellect and feelings of the people and their choice gained importance. Such fundamental changes were not limited to the West and gradually affected all the traditional systems of the world, especially Iran.

Some sociological research has shown the impact of religion has lessened on the lives of Iranians, especially on religious rites, sexuality, association with the clergy, and economic activities (Bostan, 2015: 87).

In the new era, the social migration of many people from institutionalized and traditional religions to "New Age Spirituality", "Alternative Spirituality" or "DIY (Do-It-Yourself) Spirituality" has been increasing. Modern spirituality refers to a set of beliefs with different and even incompatible roots that has replaced traditional and formal religion for many people.

Many sociologists reject the hypothesis of "Secularization" of society, arguing that with the spread of modernity in institutions, organizations and individuals, religiosity does not disappear but transforms and adapts to new conditions and "Constructs" in modern forms. Such a modern construction of religion that is mainly attracting the younger generation has been introduced as an alternative to traditional religion (Hervieu-leger, Willaime, & Berechon, 2016: 40).

The questions arising are: Is the transition from traditional religion to modern spirituality true? What factors influence on that?

2. Methods

This research has been conducted to answer these issues and its purpose is to measure the tendency towards modern spirituality in people over eighteen years old in Gorgan (a city in the North of Iran). The average age of the samples is 34.2 years and their average education is 13.5 years. Also, 50.3% of the samples are male and 49.7% of them are female, 37% of them are single and 63% are married. The average education of the fathers is 7.45 and the average education of the mothers is 6.17 years.

The validity of the Modern Spiritualism Questionnaire has been established in consultation with religious experts and sociologists, and its reliability has been obtained to be 75% by Cronbach's alpha.

3. Results

The findings showed that 55.5% of the population with a score above average (3.12 out of 5) had a tendency to modern spirituality. The two variables of "age" (with a standardized partial correlation coefficient of -0.28) and "the importance of religiosity in everyday life" (with a standardized partial coefficient of -0.24) had a direct and significant effect on the modern spirituality and explained 16% of its variance. Also, the two variables of "the importance of religiosity for parents" and "social class" (with standardized partial coefficients of -0.11 and 0.031) had an indirect effect on this tendency.

4. Conclusion

The variable of "age" is one of the strongest variables explaining the tendency to modern spirituality and with increasing

the age, the level of belief in modern spirituality decreases.

Basically, modern spirituality is a set of ideas that with fragments from different sources that are gathered and placed in people's minds just like a puzzle. Therefore, access to different sources of ideas (under the influence of the media as the most important means of presenting ideas) plays an important role in understanding and accepting it. Clearly, access to media is more in the present generation compared to the previous generation. Therefore, it is more possible for them to put ideas together. It seems that nowadays the process of "culturalization" is more influenced by mass media (especially interactive media such as the Internet) than any other factor.

The younger generation seems to have "defined" different advantages and disadvantages. This definition of interests, whether through reason and logic, or through feelings and emotions, has had a profound effect on the choice of modern spirituality over traditional religion. The research results showed that young people and people who are in higher social

classes are less interested in religion and show a greater tendency towards modern spirituality. Thus, it is likely that these groups, have more "Hedonistic facilities" than others. Since religious lifestyle prevents these pleasures, it gives way to modern spirituality. It is probably more accurate to say that the tendency towards modern spirituality is an "anti-religious" act, and the less people care about religiosity in everyday life, the more they accept it.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution¹

Study conception and design: Parsa and Janalizadeh Choobbasti.

Data collection: Parsa.

Data analysis and interpretation: Parsa and Janalizadeh Choobbasti.

Drafting of manuscript: Parsa.

Critical revision: Parsa and Janalizadeh Choobbasti and Razeghi

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

---

¹. Based on elsevier form

نوع مقاله: علمی پژوهشی

تحلیلی جامعه‌شناختی از میزان گرایش به معنویت مدرن (مورد مطالعه: شهر گرگان در سال ۱۳۹۹)

محمدجواد محمدی پارسا^۱، حیدر جانعلیزاده چوببستی^{۲*} ID، نادر رازقی^۳

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران

^۲ دانشیار گروه جامعه‌شناسی مازندران

^۳ دانشیار گروه جامعه‌شناسی مازندران

doi 10.22080/SSI.2021.20382.1837

چکیده

این مقاله به دنبال سنجش میزان گرایش به معنویت مدرن در افراد بالای هیجده سال در شهر گرگان و شناسایی عوامل اجتماعی و تعیین میزان تأثیر آنها بر این متغیر بوده است. این پیمایش با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی طبقه بندی شده (متناسب با جمعیت ساکن در مناطق مختلف شهر) و با پرسشنامه محقق ساخته (دارای آلفای کرونباخ به میزان ۰/۷۵) و با استفاده از تکنیک‌های آماری متناسب، نشان داد که ۵۵/۵ درصد از افراد جامعه مورد بررسی، با نمره‌ی بیش از متوسط (۳/۱۲ از ۵) به معنویت مدرن گرایش دارند. دو متغیر «سن» (با ضریب رگرسیون تفکیکی استاندارد شده به میزان ۰/۲۸-) و «اهمیت دینداری در زندگی روزمره» (با ضریب رگرسیون تفکیکی استاندارد شده به میزان ۰/۲۴-) به شکل مستقیم و به صورتی معنادار در گرایش به معنویت مدرن افراد جامعه مورد مطالعه تأثیر داشته و توانایی تبیین ۱۶ درصد واریانس آن را دارا هستند. همچنین دو متغیر «اهمیت دینداری نزد والدین» و «طبقه‌ی اجتماعی» به شکل غیرمستقیم (به ترتیب با ضرایب رگرسیونی تفکیکی استاندارد شده برابر ۰/۱۱- و ۰/۳۱-) بر گرایش مذکور مؤثرند. از یافته‌ها می‌توان استنباط نمود که احتمالاً نظریه‌ی دین‌زدا بودن معنویت مدرن، از نظریه‌ی تغییر شکل و سازگاری دینداری صحیح‌تر است.

تاریخ دریافت:

۹ آذر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۲۵ فروردین ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

مدرنیسم؛ معنویت مدرن؛
گرگان؛ رگرسیون چندگانه؛
تحلیل مسیر.

* نویسنده مسئول: حیدر جانعلیزاده چوببستی

آدرس: دانشیار گروه جامعه‌شناسی مازندران

ایمیل: hjc@umz.ac.ir

۱ مقدمه و بیان مسئله

جامعه‌شناس بریتانیایی، آنتونی گیدنز معتقد است: «وظیفه‌ی جامعه‌شناسی، یافتن ماهیت جهان نوظهور فعلی است» (کسل، ۱۳۸۳: ۳۶). جهانی نوظهور با بنیان‌های متفاوت مادی و معنوی نسبت به دوره‌ی تاریخی پیش از خود یعنی؛ دورانی که در آن سنت‌گرایی، فرهنگ بر زندگی انسان‌ها مسلط بود. در اروپا به تدریج و از قرن ۱۵ میلادی به بعد بود که بنیان‌های تفکر سنتی مورد مناقشه جدی قرار گرفت و تغییراتی در پارادایم فرهنگی مسلط ایجاد نمود که در نهایت و در سطح اجتماعی، به اصالت انسان و دستاوردهای عقلانی او انجامید. چنین تحولاتی به «فردیت»^۱ انسان‌ها جان تازه‌ای بخشید. آنچه به عنوان «فردیت» در گستره‌ی انتخاب‌های پرشمار زندگی روزمره عنوان می‌شود؛ فرصتی شد پیش روی افراد در جوامع مختلف - تا علیرغم آنچه مراجع اقتدار از آنها می‌خواهند - انتخاب کنند؛ می‌خواهند چه کسی باشند و چگونه زندگی کنند و به قول گیدنز؛ «در متن نظم مابعدسنتی با برنامه‌ای تأملی به سازماندهی ضمیر نفس خویش بپردازند» (گیدنز، ۱۹۹۱: ۳۳).

پس از این تغییرات بود که دینداری افراد که تا آن دوران بیشتر تحت تأثیر اجتماع و مبتنی بر پذیرش مؤمنانه ابعاد آن بود نیز به امری انتخابی و گزینشی تبدیل شد که به جای توصیه و تأکید مراجع سنتی اقتدار، - در یک فرآیند انتخابی - می‌بایست از مجرای عقل و احساسات آحاد مردم می‌گذشت. چنین تغییرات بنیادینی در غرب محدود نشد و رفته‌رفته تمام نظام‌های سنتی جهان خصوصاً ایران را تحت تأثیر قرار داد.

عقیده‌ی بسیاری از افراد عادی و متخصصان امر در مورد دینداری در دوران معاصر، این است که ایمان مردم، خصوصاً جوانان ضعیف شده است. بعضی از محققان هم شواهدی در تایید این امر ارائه

داده‌اند. برای نمونه، فراتحلیل مطالعات انجام شده بر هویت دینی بین سالهای ۸۰ تا ۹۲ نشان داده است که: دین حداقلی، فقه‌زدایی شده، کوچک و پلورالیزه، در بین بخش قابل توجهی از جامعه دیده می‌شود (حاجیانی، ۱۳۸۷؛ طالبان، ۱۳۸۸؛ ایمان و روحانی، ۱۳۹۲). این پژوهش، در نهایت به این نتیجه رسیده است که نتایج تحقیقات نشان از کاهش نسبی تأثیر دین بر زندگی مردم، خصوصاً در حوزه‌های مناسک مذهبی، امور جنسی، ارتباط با روحانیت و فعالیت‌های اقتصادی دارند (بستان، ۱۳۹۴).

بسیاری از جامعه‌شناسان دین با رد فرضیات مربوط به «عرفی شدن» و یا «دنیوی شدن» جامعه در دوران مدرن و قائل شدن به نظریه‌ی «تحول دینداری»، معتقدند که با گسترش مدرنیته در ابعاد نهادی، سازمانی و فردی در جوامع، دینداری به محاق نمی‌رود، بلکه دگرذیسی می‌نماید و خود را با شرایط جدید وفق می‌دهد و در قالب‌های مدرن، «برساخت» می‌یابد (لژه و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۰). چنین برساخت مدرنی از دین که عمدتاً در نسل جوان قابل رؤیت است؛ به عنوان جایگزین دین سنتی معرفی شده است. بنابراین مطالعه در مورد گسترده‌ی، عمق و علل جامعه‌شناختی پذیرش ابعاد و مؤلفه‌های «معنویت‌های مدرن»، خصوصاً در میان نسل جوان نیز از ضرورت‌های انکارناپذیر دیگر دین‌پژوهی جامعه‌شناسانه است. مبتنی بر این ضرورت‌ها، تحقیق حاضر اهداف میزان گرایش به معنویت مدرن در افراد بالای هیجده سال در شهر گرگان و شناسایی عوامل اجتماعی و تعیین میزان تأثیر آنها را دنبال نمود.

¹. Individualization

۲ مبانی نظری پژوهش

«معنوی» در اصل معنای انگلیسی خود، اصطلاحی بود که برای نشان دادن تضاد زندگی «روحانی» و دیرنشینانه با روش‌های «دنیاطلبانه» یا مادی وجود داشت (ریزوتو، ۲۰۰۵: ۳۲).

در کاربرد معاصر، این اصطلاح دارای چندین معنی مشترک است. این اختلافات، بیانگر این واقعیت است که «معنویت» یک اصطلاح گسترده است که شامل حوزه‌های معنا و مفهوم مختلفی است که ممکن است در بین گروه‌های مختلف فرهنگی، ملی و مذهبی متفاوت باشد. امروزه این اصطلاح غالباً برای نشان دادن جنبه‌ی تجربی^۴ و شخصی^۵ رابطه‌ی انسان‌ها با امر متعالی یا مقدس به کار می‌رود. کسانی که این اصطلاح را به این شکل استفاده می‌کنند؛ معمولاً آن را با مذاهب رایج نهادی شده و دارای ساختارهای سازمانی مشخص در تقابل می‌بینند (نلسون، ۲۰۰۹: ۸).

این تمایز و تقابل به عرصه‌ی نظر ختم نشده؛ جامعه‌شناسان دریافته‌اند در سال‌های اخیر شاهد افزایش، هویت‌یابی با برچسب «معنویت‌گرا، ولی نه مذهبی»^۶ در عرصه‌ی جامعه در غرب رو به افزایش است (مایرل و ار، ۲۰۱۱: ۱۸۸).

نخستین جلوه‌ی معنویت‌گرایی مجموعه پراکنده و مبهمی از باورها و جریاناتی است با ساختاربندهی ضعیف و به شدت متغیر که درون‌مایه‌ها و رفتارشان را از سنت‌های معنوی گوناگون شرق و غرب آزادانه به‌عاریت گرفتند و آنها را از راه درهم‌آمیزی با دانش‌های باطنی یا منابع برگرفته از روانشناسی ترکیب می‌کنند. این جریانات که جستجوی فردی کمال درونی و غنابخشی به آگاهی را به نمایش می‌گذارند پربارترین زمینه را برای واکاوی

ویژگی اصلی مدرنیته دینی را -همان گونه که دنیل لژ از گریس دیوی به‌عاریت می‌گیرد- باید «باور داشتن بدون تعلق داشتن» نامید. تعلق‌های جماعتی گذشته، به‌مرور جای خود را به پیوندهای شناور و کم و بیش گذرای می‌دهد که فرد در کنش و واکنش‌های روزمره‌اش با افراد و گروه‌های دیگر برقرار می‌کند. در جوامع پیشرفته مدرن که اصل و اساس‌شان خودگردانی است؛ افراد باورهای خود را به شیوه‌ای مستقل و در قالب ارگانیک‌های خردی شکل می‌دهند که متناسب با «خواست‌ها» و «تجارب شخصی‌شان» است (لژ و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۷). در دوره‌ی متأخر مدرنیته، آنچه در جامعه رو به افزایش است؛ کوچ اجتماعی بسیاری از افراد از مذاهب نهادینه شده و سنتی به سمت «معنویت عصرجدید»^۱، «معنویت‌های جایگزین»^۲ یا «معنویت خودآموز»^۳ است که طی آن، مردم علائق معنوی خود را خارج از چارچوب مذهبی رایج پیگیری می‌کنند. مفهوم معنویت از نگاه /الکینز این گونه است:

«معنویت از واژه‌ی لاتین اسپیریتوس به معنای نقش زندگی یا روشی برای بودن و تجربه‌کردن است که با آگاهی یافتن از یک بعد غیرمادی به وجود می‌آید و ارزش‌های قابل تشخیص، آن را معین می‌سازد. این ارزش‌ها به دیگران، خود، زندگی و طبیعت مربوطند و به هرچیزی که فرد به‌عنوان غایی اطلاق می‌کند، مربوط می‌شوند (وست، ۱۳۸۳: ۲۵)».

در طی چند دهه‌ی گذشته، اصطلاح معنویت به‌عنوان روشی جایگزین برای توصیف جستجوی ما به دنبال امر متعالی، وارد زبان مشترک شده است.

۵. personal

۶. Spiritual But not Religious

1. New Age Spirituality

2. Alternative Spirituality

3. DIY (do-it-yourself) Spirituality

4. experiential

معاصر- این دو را از یکدیگر جدا نموده‌اند که خود را در قالب زندگی روزمره مردم، خصوصا در جهان مدرن و صنعتی، نشان داده است. شاید بتوان مهمترین عناوین تغییرات و گذار از دین سنتی به معنویت مدرن را در عناوین زیر مشاهده نمود:

- تاکید کاهش‌یابنده بر قدرت خداوند و تاکید رشدیابنده بر عشق و حضور خداوند.
- گذار از تصور خدای متشخص یا شخص‌وار^۲ به غیرشخص‌وار^۳ با تمرکز بر قدرت و نیروی الهی.
- استدلال‌های انسان‌شناختی و کارکردی برای پذیرش دیندار شدن و جایگزینی روش‌های به‌زیستی ذهن به‌جای جزم‌های نجات و لعنت.
- دیدگاهی خوش‌بینانه‌تر در مورد آدمی با تغییر از نفی خویشتن^۴ به خودشکوفایی.
- دیدگاهی خوش‌بینانه‌تر درباره‌ی جهان با تغییر از جهان به مثابه امری گناه‌آلود به جهان که موهبتی است از جانب خداوند به بشر.
- تاکید فزاینده بر روایت‌ها، کنش‌های نمادین و استعاره‌ها، با تاکید کاهنده بر گزاره‌های کلامی^۵، معرفتی و جزمی.
- گذار از مدعیات معرفتی و شناختی به تجلیات و تجربه‌ها (فورشت و ریستاد، ۱۳۹۴: ۳۷۷-۳۷۶).

«تکه‌بندی»^۱‌هایی فراهم می‌آورند که فرایندهای فردی شدن باور داشتن در تمامی جوامع مدرن را با خود به همراه دارند (لژه و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۵). ترکیب‌بندی‌ها و بازترکیب‌بندی‌های باور فردی که از منابع نمادین چندگانه‌ای وام گرفته شده است، تنوع می‌یابد. باورمندان هویت‌های دینی درهم آمیخته‌ای را به نمایش می‌گذارند که بیشتر فرآورده‌ی تجارب فردی است. در چنین شرایطی است که باورها، بعدی نسبی پیدا می‌کنند و راه رسوخ باورهای دیگران را نمی‌بندند. در چنین وضع و حالی ملاک حقانیت یک باور تجربه‌ی شخصی و «رهاورد سودمند» آن برای فرد است. برخلاف دریافت دورکیمی از ادیان در دوران ماقبل مدرن، - (که مطابق آن بعد جمعی دین، سهمی اساسی در بنیانگذاری و پایداری پیوند اجتماعی و هویت گروهی دارد) در اینجا رضایت‌مندی و خشنودی فردی شخص باورمند و مصرف‌کننده اهمیت پیدا می‌کند. این رضایت‌مندی، وجوهی گوناگون دارد: مادی، (مانند موفقیت، بهبودی بیماری، ثروت، امنیت و غیره) اجتماعی، (مانند برقراری پیوند زناشویی و خانوادگی و نیز جذب و ادغام در یک گروه و برخورداری از پشتیبانی آن در بسیاری از زمینه‌ها) اخلاقی یا روانشناختی، (مانند حس خوب داشتن، انگیزه‌ی خوب‌زیستن، رهایی از تنش‌ها و هیجانات آسیب‌زا و غیره) و معنوی (معنابخشی به زندگی، دستیابی به رستگاری و پیوستگی به جهان آخرت) مهم‌ترین آنهاست (همان، ۱۳۹۵: ۱۸).

بنابراین گرچه در عرصه‌ی نظر، مرزبندی دقیق و قطعی بین مذهبی بودن و معنویت‌گرایی، چندان هم ساده نیست؛ می‌توان گفت عناصر معرفت‌شناختی و عملی خاصی - خصوصا در ادبیات دین‌پژوهی

2. Personal

3. Impersonal

4. Self-denial

5. Verbal Statments

۱. ترکیب بندی، تکه‌بندی یا Bricolage، در لغت به معنای تهیه یا

ساخت چیزها با ابزار محدود و در دسترس است. در جامعه‌شناسی ادیان، بریکولاژ به شیوه‌ای گفته می‌شود که فرد، باورها و فرایض دینی خود را از رهگذر گزینش - که لزوما آگاهانه هم نیست- در سنت‌ها یا منابع معنابخش گوناگون بازپیکربندی می‌کند. بریکولاژ پیوند ژرفی با فردی شدن امر دینی دارد (لژه و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۵).

۳ پیشینه‌ی پژوهش

۳/۱ پژوهش‌های داخلی

توسلی و مرشدی (۱۳۸۵) در مطالعه‌ی دینداری دانشجویان دانشگاه امیرکبیر، محققان به این نتیجه رسیدند که همزمان با توسعه‌ی نهادهای مدرن در ایران، زیست‌جهان‌های متعددی در جامعه شکل گرفته است که تا حدودی باعث از دست رفتن کلیت نمادین دین شده است. در نتیجه، دینداری در این شرایط خصوصیتی نظیر انتخابی بودن، تساهل و تسامح زیاد و ترجیح و گزینش‌گری در باورها را دارا گشته است.

ترکمان دهنوی، (۱۳۸۹) در پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد خود، در خلال تحقیق در مورد جوانان دانشجوی در شهر تهران اعلام نموده است که بسیاری از آنان به تنوع طلبی و قرائت شخصی در دین روی آورده‌اند و لذت‌جویانه، حضور ناپایداری در نهادهای دینی از خود نشان می‌دهند.

محدثی (۱۳۹۱) بیان داشته است که برای بسیاری از افراد -در سطح خرد- دینداری تبدیل به امری بی‌شکل و متنوع شده است که افراد در آن، بین دینداری و بی‌دینی رفت و آمد می‌کنند و دینی غیر یکپارچه و گلچین‌شده از افکار گوناگون دارند. این نوع دینداری، از دین، رسمیت‌زدایی و مرکزیت‌زدایی می‌نماید و در حال تنوع‌بخشی به انواع گرایش‌های دینی است.

ناصری و همکاران (۱۳۹۴). به روش نظریه‌ی زمینه‌ای در بین دانشجویان اعلام نموده‌اند که مطابق مقوله‌ی مرکزی «بازمعنایی مذهب»، جوانان به سمت گرایش به دین خصوصی و برخورد گزینشی با دین پیش می‌روند. یعنی (در بعضی موارد مانند مانند گوش دادن به موسیقی و یا اختلاف نظر با مرجع تقلید) به سلیقه‌ی خودشان عمل می‌نمایند که محقق -به تبعیت از فستینگر- از آن با عنوان «ناهماهنگی شناختی» (به معنای شکاف عمیق میان باورهای اعتقادی و رفتارها) یاد می‌کند و در مقام تبیین، دو گونه عوامل اصلی و فرعی را برمی‌شمرد که

عوامل اصلی ایجاد کننده ناهماهنگی عبارتند از: معلمان و استادان بد اخلاق و کم دانش و محتوای نامناسب کتب درسی و عوامل فرعی ایجاد کننده ناهماهنگی عبارتند از: رفتارهای بد افراد نمازخوان، خطاکاری مسئولان حکومتی، جو محیط خانواده و دوستان و مقاومت در برابر اجبارهای التزام به قوانین دینی.

حسن پور و معمار (۱۳۹۴) در تحقیقی که با چارچوب نظریه‌ی زمینه‌ای در میان جوانان شهر اصفهان انجام داده‌اند؛ نشان دادند که دینداری جوانان در حال تبدیل از دینداری سنتی و تبعیت از هنجارهای رسمی به دینداری است که محققان آن را «دینداری خودمرجع» نامیده‌اند. این نوع دینداری مشخصاتی دارد که عبارتند از: غیر الزامی بودن، خصوصی بودن، عدم اعتقاد به تقلید، تعقل به جای تفقه، گزینشی برخورد کردن با احکام، نپذیرفتن واسطه‌ها، امری شخصی و به‌دور از الزام‌مندی، تکیه بر اخلاق و وجدان به جای اصول شریعت، جستجو در دیگر ادیان و ترکیب عقاید. این نوع دینداری در حال شیوع، به‌طور کلی مبتنی بر خرد فردی و نپذیرفتن دگرسالاری نهادهای دینی شده می‌باشد و به سمت لذت‌گرایی پیش می‌رود.

یافته‌های پژوهش امیری و اصغرپور ماسوله (۱۳۹۵) در مورد دختران جوان مشهدی حاکی از آن است که افراد بر اساس «دین‌داری گزینشی»، در موقعیت‌های مختلف و با توجه به شرایط، امکان دارد که قسمتی از دین که با آن موافق هستند، پیروی نمایند و بخش‌هایی از دین را که مانع رسیدن آن‌ها به اهدافشان است، کنار گذارند. این نوع از دین‌داری می‌تواند به دوگانگی هویتی، سنت‌ستیزی، محوری شدن سلیقه‌ی فردی، از بین رفتن نقش اجتماعی و متحدکننده‌ی دین و توجه به کارآمدی بیشتر مادی منجر شود.

در مجموع بسیاری معتقدند که بسط و پرورش حیات معنوی، در قالب «معنویت مدرن» و در تقابل و گذر از ادیان سنتی در قالب‌هایی مانند؛ روانشناسی فراشخصی، سنت‌های سرخپوستی

شد (لژه و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷) و نشان‌دهنده‌ی نوع مدرنی از دینداری است که افراد، «خود» را مرجع باورهای دینی قرار می‌دهند و هیچ تعلق و مسئولیتی نسبت به نهادها و سازمان‌های رسمی دین نمی‌پذیرند. در این حالت، ملاک حقانیت یک باور، تجربه شخصی و سودمندی آن برای فرد است. این سود و رضایت حاصل از آن، هم می‌تواند مادی (بهبود بیماری، ثروت، امنیت و...) یا اجتماعی (استفاده از مناسک دوران گذار، جذب و ادغام در یک گروه و جلب حمایت‌های اجتماعی آنان و...) روان‌شناختی (داشتن حس خوب و آرامش‌بخش، کم کردن تنش و اضطراب و...) و معنوی (معنابخشی به زندگی و مرگ، یافتن راه رستگاری و...) باشد. در واقع، همان‌طور که دنیل لژه عنوان کرده است؛ باور به چنین معنویاتی که بسیار سیال هم هستند، «نواوری و بازتفسیری [شخصی] است برمبنای آنچه زمان حال اقتضا می‌کند» (همان).

در حالی که قریب به اتفاق تحقیقات داخلی در مورد گرایش افراد به معنویت مدرن به شکل کیفی است و داده‌های آماری در این زمینه مشاهده نشد؛ در اروپا و آمریکا، داده‌های دقیق‌تر آماری در این زمینه منتشر می‌شود. برای مثال، در آمریکا تعداد افرادی که خود را هم‌زمان «دین‌دار» و «معنویت‌گرا» معرفی می‌کنند از ۵۹ درصد در سال ۲۰۱۲ به ۴۸ درصد در سال ۲۰۱۷ رسیده است. به موازات آن، تعداد کسانی که خود را «معنویت‌گرا، ولی نه مذهبی» می‌دانند از ۱۹ درصد در سال ۲۰۱۲ به ۲۷ درصد در سال ۲۰۱۷ افزایش داشته است (ساگال و همکاران، ۲۰۱۸: ۱۱۹) و متغیرهای جنسیت (بیشتر در زنان)، سن (افراد کمتر از ۶۵ سال)، تحصیلات و قرار داشتن جزو اقلیت‌های نژادی و مذهبی، هم تغییری مثبتی با گزینش حداقل یکی از مؤلفه‌های معنویت‌گرایی از خود نشان داده‌اند (گشویچ، ۲۰۱۸).

بومیان امریکا، اعمال و مناسک شَمَنی، مراقبه‌های بودایی، یوگا و ... در حال گسترش است. همین‌طور، این عقیده که دین و معنویت امر واحدی نیستند، رو به رشد است. حرکت تدریجی از دین سنتی به سمت دیگر اشکال معنویت یکی از تحولات جامعه‌شناختی مهم در زمانه‌ی ماست (حیدری و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۴).

۳٫۲ پژوهش‌های خارجی

یکی از مهمترین مؤلفه‌های معرّف معنویت‌گرایی، در تحقیقات جامعه‌شناسان، جایگزینی آن با دین نهادینه شده و سازمان‌یافته است. پیچیدگی این تعریف در کشورهایی که اساساً نهاد دین یک نهاد مسلط محسوب نمی‌شود و نهاد سیاست، دین خاصی را به شکل رسمی ترویج و برای گسترش هنجارهای آن تشویق و تنبیه وضع نمی‌کند؛ بیشتر هم می‌شود. بنابراین تعریف معنویت‌گرایی مدرن می‌تواند در حالات مختلف، مورد جرح و تعدیل قرار گیرد و ابعاد متفاوتی بپذیرد.

بعضی از پژوهشگران خارجی (مانند اکلاند و پارک، ۲۰۰۹: ۲۸۹)، در تحقیقات خود نشان داده‌اند که کمرنگ شدن دین - خصوصاً در جوانان- با پررنگ شدن انواعی از «معنویت»^۱ همراه شده است. که جلوه‌های بسیاری دارد، ولی وجه مشترک همه‌ی آنها، دوری از مناسک خاص ادیان سنتی، رواداری و عدم تعصب و پافشاری بر مسلک خاص و فروکاستن دین به احساسات و عواطف معنوی و ماورایی است. چنین معنویتی بسیار سیال‌تر و بی‌قاعده‌تر از آموزه‌های رسمی ادیان نهادینه شده است.

در توضیح چنین پدیده‌ی نوینی، دیوی^۲، جامعه‌شناس انگلیسی از اصطلاح «باور داشتن بدون تعلق داشتن»^۳ استفاده کرده است که به شکل فزاینده‌ای مورد قبول جامعه‌شناسان دین واقع

۳. Believing without belonging

۱. Spirituality

۲. Grace Davie

جای مذاهب رسمی -خصوصاً- در میان جوانان می‌باشد. در ایران هم تلاش‌های پژوهشی پرثمری به روش کیفی به انجام رسیده است و ابعاد ژرف این مهم را روشن‌تر ساخته، ولی خلاء تحقیقات به روش کمی، در این زمینه کاملاً محسوس است. در تنها مورد دیده شده در این زمینه -با تلاشی ستودنی- گنجی و هلالی ستوده (۱۳۹۰)، مفهوم «دینداری غیر رسمی» را در شهر کاشان سنجیده‌اند و میانگین آن را در این شهر، ۲/۸۸ (از ۵ نمره) و انحراف استاندارد ۰/۶۶. اعلام نموده‌اند؛ ولی با منحصر کردن مؤلفه‌های آن به «نپذیرفتن مراجع سنتی اقتدار دینی» و بعضی از موارد در بُعد پیامدی دینداری، عملاً شاخص تحقیق را از ابعاد معرفتی (نگرش نسبت به خدا، کثرت‌گرایی دینی و...) تهی نموده‌اند و چنین شاخص‌هایی را در قالب‌های دیگر، برای سنجش انواع دینداری (فقهی-سیاسی، مناسکی، تعهدی-تعقلی و...) به کار گرفته‌اند. این تحقیق با شاخص‌سازی -تا حد امکان- کامل، درصد برآمده تا قدم‌های اولیه‌ی مطمئنی در جهت شاخص‌سازی و سنجش کمی و پهنانگر این پدیده مدرن بردارد.

۴ روش پژوهش

جامعه‌ی مورد تحقیق، کلیه‌ی افراد بالای هجده سال در شهر گرگان، در سال ۱۳۹۹ بوده است.^۲ نوع نمونه‌گیری، تصادفی طبقه‌بندی‌شده (متناسب با جمعیت ساکن در مناطق مختلف شهری) بود.

همچنین با محاسبه‌ی تعداد نمونه‌ها توسط نرم افزار PASS 15، در سطح احتمال خطای نوع اول (۰/۰۵) و احتمال خطای نوع دوم (۰/۲) درنهایت ۳۶۱ پرسشنامه محقق‌ساخته جمع‌آوری شد و برای

در سال ۲۰۱۷ در کشورهای اروپای غربی هم -به شکل میانگین- تعداد کسانی که خود را معنویت‌گرا و نه مذهبی اعلام کرده‌اند ۱۱ درصد اعلام شده است. درحالی‌که جمعیت غیرباورمندان (نه مذهبی و نه معنویت‌گرا) ۵۳ درصد اعلام شده است؛ در کشورهای اسپانیا، فنلاند، بلژیک و سوئد، افرادی که خود را «معنویت‌گرا، ولی نه مذهبی» می‌دانند از افرادی که خود را مذهبی برمی‌شمرند؛ بیشتر است (همان، ۲۰۱۸: ۱۲۲-۱۱۹).

از مهمترین مؤلفه‌های تشکیل دهنده‌ی آن‌چه «معنویت» نامیده می‌شود، می‌توان به گرایش به سنت‌های معنوی شرقی شامل؛ اعتقاد به یوگا و مدیتیشن (نه فقط به عنوان یک ورزش، بلکه به‌عنوان یک تمرین معنوی)، اعتقاد به وجود انرژی معنوی در اشیاء فیزیکی مانند کوه‌ها، درختان، بلورها، اعتقاد به چشم‌زخم، سرنوشت، تناسخ و طالع‌بینی اشاره نمود. معنویت‌گرایان معتقدند در جهان هستی، قدرت یا نیروی معنوی برتری وجود دارد، ولی آن خدایی که در انجیل توصیف شده؛ نیست. آنان به همان اندازه‌ی افراد مذهبی به وجود روح در کالبدشان اعتقاد دارند؛ اما خیلی کمتر از آنان، دین را راهنمای تشخیص صحیح از غلط در زندگی شان می‌دانند و تقریباً ۴۳ درصدشان معتقدند که ضرر دین بیش از نفع آن است (ساگال و همکاران، ۲۰۱۸: ۱۱۹).

در حالی که بررسی تحقیقات خارجی صورت گرفته در مورد معنویت مدرن نشان دهنده‌ی اهتمام پژوهشگران به جمع‌آوری داده‌های کمی و پهنانگر و مقایسه‌ی طولی اطلاعات با یکدیگر (در سالهای مختلف) و درک دقیق‌تر روند فراگیری معنویت مدرن در جامعه است؛ این امر هنوز در ایران شکل نگرفته است. اطلاعات مستخرج از تحقیقات خارجی، نشان‌دهنده‌ی روند رو به رشد معنویت مدرن به

تعداد، ۱۳۱۸۶۰ مرد بالای ۱۸ سال و ۱۳۵۰۱۵ زن بالای ۱۸ سال هستند.

^۱. Indicator

^۲. مطابق سرشماری عمومی سال ۱۳۹۵ در شهر گرگان، ۲۶۶۸۷۵ نفر افراد بالای ۱۸ سال زندگی می‌کنند که از این

۵ سنجش متغیرها

۵/۱ متغیر وابسته:

معنویت مدرن: عملیاتی‌سازی معنویت مدرن با استفاده از نظریات دنیل لژ، ۱۳۹۵، فورشت و ریستاد، ۱۳۹۴ و یافته‌های تحقیقات داخلی - خصوصاً - حسن‌پور و معمار، ۱۳۹۴، صورت گرفت و با هفت‌گویه (پذیرش شخصی و گزینشی دستورالعمل‌های دینی به‌جای تبعیت از نصوص دین خاص، تصور از خداوند - با دو گویه انرژی مرموز کائنات و مجموعه خوبی درونی انسان‌ها، مهمتر بودن وجدان فردی از قوانین رسمی دینی، میزان تقلید از مجتهدان واجد شرایط، تمایل به انجام واجبات حتی با وجود سختی و مشقت در آنها) با استفاده از طیف لیکرت پنج پاسخی سنجیده شد.

۵/۲ متغیرهای مستقل:

متغیرهای مستقل پژوهش هم مطابق شرح خلاصه شده جدول ذیل سنجش شدند.

جدول ۱ متغیرهای مستقل پژوهش

عنوان متغیر	تعریف	سنجش توسط
اهمیت دینداری نزد والدین	میانگین میزان اهمیت دینداری فرزندان نزد پدر و مادر	طیف لیکرت پنج پاسخی
سخت‌گیری خانواده	میانگین میزان سخت‌گیری اعضای خانواده برای پذیرش دین و انجام تکالیف دینی	طیف لیکرت پنج پاسخی
طبقه اجتماعی	میانگین مخارج ماهانه خانوار	مقیاس فاصله‌ای
تحصیلات	تعداد سال‌های تحصیل در مدرسه و دانشگاه	مقیاس فاصله‌ای
اهمیت دینداری در زندگی	میانگین میزان اهمیت ذهنی و عملی دینداری در زندگی روزمره	طیف لیکرت پنج پاسخی

سنجش فرضیه‌های اصلی تحقیق مورد استفاده قرار گرفت.^۱

میانگین سنی افراد در نمونه، ۳۴/۲ سال است و از میانگین تحصیلاتی برابر با ۱۳/۵ سال برخوردارند. همچنین ۵۰/۳ درصد نمونه‌های به‌دست آمده مرد و ۴۹/۷ درصد آنان زن هستند و در حالی که ۳۷ درصد آنان مجردند؛ ۶۳ درصد متأهل هستند. میانگین تحصیلات پدر ۷/۴۵ و میانگین تحصیلات مادر ۶/۱۷ به دست آمده است.

اعتبار^۲ پرسشنامه سنجش گرایش به معنویت مدرن در تعامل علمی با پنج نفر از استادان دانشگاه و دو نفر از اساتید حوزه‌ی علمیه احراز گشته و پایایی^۳ آن هم - به روش محاسبه‌ی آلفای کرونباخ- به میزان ۰/۷۵، به دست آمد.

۲. Validity

۳. Reliability

۱. از مزایای این نرم افزار معرفی منبع علمی است که محاسبات بر اساس آن انجام شده است که در این مورد منبع زیر می باشد:

Hahn, G. J. and Meeker, W.Q. (1991). *Statistical Intervals*. John Wiley & Sons. New York

۶ یافته‌های توصیفی

همان گونه که گذشت؛ متغیر معنویت مدرن توسط هفت گویه پنج پاسخی به قرار زیر سنجش شد:

جدول ۲ توصیف گویه‌های متغیر معنویت مدرن

انحراف استاندارد	نما	میانه	میانگین	
۱/۳۳	۲	۲	۲/۶۵	اگر دستور معنوی و روش زندگی مناسب و سودمندی در سایر ادیان یا عرفان‌ها پیدا کردم؛ آن را می‌پذیرم. حتی اگر خلاف دستورات دین خودم باشد.
۱/۲۲	۴	۳	۳/۲۳	اگر یک دستور دینی برایم سودمند باشد و به‌وسیله‌ی آن به آرامش برسم؛ آن را انجام می‌دهم، ولی اگر زحمت و سختی داشته باشد؛ تمایلی به انجام آن ندارم.
۱/۴	۴	۳	۳/۲۳	خدا یک موجود قانون‌گزار نیست؛ بلکه به مجموعه خوبی‌های درون انسان‌ها، خدا می‌گویند.
۱/۳۷	۲	۳	۳	خدا یک موجود قانون‌گزار نیست؛ بلکه به انرژی مثبت و مرموز کائنات، خدا می‌گویند.
۱/۳	۴	۴	۳/۵	در صورتی یک موضوع دینی را می‌پذیرم که خودم (شخصاً) به درستی آن پی ببرم؛ و صحبت‌های عالمان دینی نقش مهمی در پذیرش آن ندارد.
۱/۵۳	۱	۳	۲/۸	در انجام احکام فقهی، از مجتهد دارای شرایط، تقلید می‌کنم. ۱.
۱/۲۷	۵	۴	۳/۶	وجدان اخلاقی درونی و شخصی خودم، مهمتر از دستورات و قوانین دینی رسمی است.

جدول ۳ توصیف متغیر معنویت مدرن

میانگین	میانه	نما	انحراف استاندارد	کمینه	بیشینه
۳/۱۲	۳/۱۴	۳	۰/۸۶	۱	۵

بیش از متوسط را در گرایش به معنویت مدرن از آن خود می‌کنند.

۷ یافته‌های استنباطی

به منظور احصاء عوامل اجتماعی تبیین‌کننده گرایش به معنویت مدرن، از رگرسیون چند متغیره با روش Enter استفاده شد. که در آن، متغیر وابسته،

می‌توان با ۹۵ درصد اطمینان بیان نمود میانگین بیش از متوسط (۳) و کجی نمودار داده‌ها (به میزان ۰/۴۷۶-) نشان‌دهنده‌ی نمرات بالاتر از میانگین بیشتر افراد است. ۴۴/۵ درصد گرگانی‌ها، نمره‌ی متوسط (۳) و پایین تر و ۵۵/۵ درصد از آنها نمره‌ی

۱. با کدگذاری معکوس

میانگین معنویت مدرن بود و متغیرهای مستقل، به
قرار ستون اول جدول ذیل بود.

جدول ۴ ضرایب رگرسیونی متغیرهای تبیین‌کننده‌ی معنویت مدرن

متغیرهای مستقل	ضریب رگرسیون (B)	ضریب رگرسیون استاندارد (β)	سطح معناداری	همبستگی مرتبه صفر	مقدار ثابت (Constant)	VIF	دوربین-واتسون	میانگین باقیمانده‌ها (استاندارد)	انحراف استاندارد باقیمانده‌ها
اهمیت دینداری نزد والدین	-۰/۰۴	-۰/۰۳	۰/۶۵	-۰/۱۹		۱/۷۳			
سخت‌گیری خانواده	۰/۰۷	۰/۱	۰/۱	۰/۰۶		۱/۱۸			
سن	۰/۰۲	۰/۲۷	۰/۰۰	-۰/۲۹		۱/۳۵			
طبقه اجتماعی	۰/۰۰	۰/۰۷	۰/۲۳	۰/۱۳	۴/۸۱	۱/۱۷	۱/۹	۰	۰/۹۹
تحصیلات پدر	۰/۰۲	-۰/۱۳	۰/۱۸	۰/۰۴		۱/۲۵			
تحصیلات مادر	۰/۰۱	۰/۰۵	۰/۶۳	۰/۱		۲/۷۶			
اهمیت دینداری در زندگی	-۰/۲۱	-۰/۲۶	۰/۰۰	-۰/۳۳		۱/۵۶			

با توجه به شاخص VIF جدول فوق که برای همه‌ی متغیرها کمتر از ۴ است، می‌توانیم بگوییم که بین متغیرها، هم‌خطی وجود ندارد. همچنین قرار داشتن حاصل آزمون دوربین-واتسون بین ۱/۵ تا ۲/۵ (به میزان ۱/۹) نشان می‌دهد که مقادیر خطای رگرسیون از یکدیگر مستقل هستند. در نهایت، میانگین باقیمانده‌های استاندارد شده (به میزان ۰) و انحراف

استاندارد آنها (به میزان تقریبی ۱) نشان می‌دهد که باقیمانده‌ها از توزیع نرمال برخوردارند. پس از حذف متغیرهای اجتماعی که تاثیرشان معنادار نبود؛ دو متغیر «اهمیت دینداری در زندگی روزمره» و «سن» باقی ماندند که در مدل بعدی جایگذاری شده‌اند.

جدول ۵ ضرایب رگرسیونی مدل تبیین‌کننده‌ی گرایش به معنویت مدرن

مقدار ثابت (Constant)	VIF	همبستگی مرتبه صفر	سطح معناداری	ضریب رگرسیون (استاندارد (β))	ضریب رگرسیون (B)	
۴/۶۴	۱	-۰/۳۳	۰۰	-۰/۲۸	-۰/۲۲	اهمیت دینداری در زندگی روزمره
	۱	-۰/۲۹	۰۰	-۰/۲۴	-۰/۰۲	سن (سال)

جدول ۶ خلاصه مدل تبیین و ANOVA گرایش به معنویت مدرن

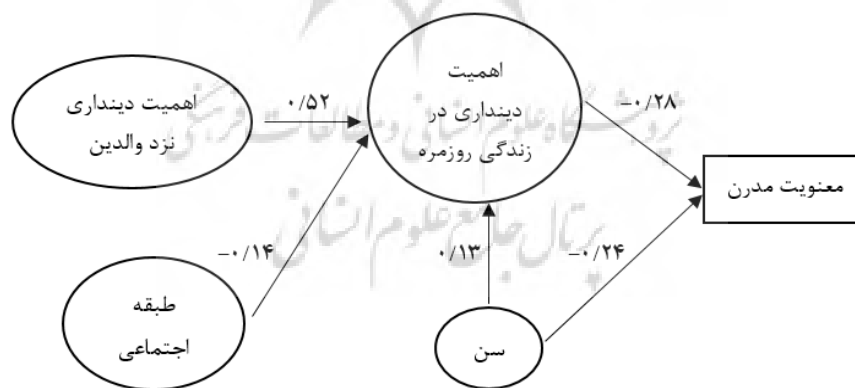
ضریب همبستگی مدل (R)	ضریب تعیین مدل (R ²)	ضریب تعدیل شده F	سطح معناداری
۰/۴	۰/۱۶	۱۷	۰۰

(معنویت مدرن) را تبیین می‌نماید. به این ترتیب می‌توان معادله‌ی رگرسیونی تبیین معنویت مدرن در شهر گرگان را به این صورت ارائه نمود:^۱

(سن) ۰/۰۲ - (اهمیت دینداری در زندگی روزمره) ۰/۲۲ - ۴/۶۴ = معنویت مدرن

با توجه به جدول فوق و سطح معناداری مدل (به میزان ۰۰) با ۹۵ درصد اطمینان بیان می‌شود که مدل رگرسیونی پیشنهاد شده با متغیرهای مستقل اهمیت دینداری در زندگی روزمره و سن به شکل معنادار و به میزان ۰/۱۶ واریانس متغیر وابسته

۸ تحلیل مسیر گرایش به معنویت مدرن

نمودار ۱ تحلیل مسیر تبیین گرایش به معنویت مدرن

۱. در این معادله، عدد به دست آمده میانگین گرایش به معنویت مدرن است که با توجه به سنجش ابعاد آن با طیف لیکرت ۵ پاسخی، حداقل ۱ و حداکثر ۵ می‌باشد.

متغیرهای مذکور بر گرایش به معنویت مدرن در شهر گرگان است.

پس از حذف مسیر تأثیرات غیرمعنادار در میان متغیرهای جدول ۴، مسیر روابط متغیرهای نمودار فوق نشان‌دهنده تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم

جدول ۷ جدول میزان تأثیرات متغیرهای مستقل بر متغیر گرایش به معنویت مدرن

متغیرها	انواع تأثیر	
	مستقیم	غیر مستقیم کل
اهمیت دینداری در زندگی روزمره	-۰/۲۸	-۰/۲۸
سن	-۰/۲۴	-۰/۰۳
اهمیت دینداری نزد والدین	-	-۰/۱۱
طبقه اجتماعی	-	۰/۰۳۱

متغیر سن، یکی از قوی‌ترین متغیرهای تبیین‌گر گرایش به معنویت مدرن می‌باشد که به شکل مستقیم و غیر مستقیم روی آن تأثیر منفی دارد. به این معنی که با افزایش سن افراد، میزان اعتقاد به معنویت مدرن در آنها کاسته می‌شود. همان گونه که در پیشینه‌ی تحقیق آمد؛ در بسیاری از کشورهای جهان، عامل اصلی تغییر دینداری، سن و گذاری نسلی اعلام شده است. اساساً معنویت مدرن، مجموعه عقایدی است که مانند پازل و تکه‌تکه از منابع مختلف، گرد هم آمده‌اند و در ذهن افراد جاگذاری شده‌اند؛ بنابراین دسترسی به منابع مختلف عقاید (تحت تأثیر رسانه‌ها به عنوان مهم‌ترین پیش‌نیاز عرضه‌ی عقاید) نقش مهمی در درک و قبول آن دارد. پر واضح است که گوناگونی، سهولت دسترسی و مهارت استفاده از رسانه‌ها، در نسل حاضر بیش از نسل قبل است. از این رو، امکان جورچینی عقاید در کنار هم نیز برای آنها میسرتر است. به نظر می‌رسد که در زمان حاضر فرآیند «فرهنگ‌پذیری»^۱ بیش از هر عامل دیگری تحت

۹ بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی شناسایی علل اجتماعی و میزان تأثیر هر یک از آنها در گرایش به «معنویت مدرن» در میان افراد بالای هجده سال گرگانی در سال ۹۹ بود. نتایج نشان دادند که اولاً میزان پذیرش معنویت مدرن (با میانگین ۳/۱۲ از ۵) در جامعه‌ی مورد تحقیق، بیش از متوسط مورد انتظار (۳) است و ثانیاً دو متغیر «اهمیت دینداری در زندگی روزمره» (با ضریب رگرسیون تفکیکی استاندارد شده به میزان -۰/۲۸) و «سن» (با ضریب رگرسیون تفکیکی استاندارد شده به میزان -۰/۲۴) به شکل مستقیم و به شکل معنادار با متغیر معنویت مدرن هم‌تغییری معناداری داشته و توانایی تبیین ۱۶ درصد واریانس آن را دارا هستند. همچنین دو متغیر «اهمیت دینداری نزد والدین» و «طبقه‌ی اجتماعی» به شکل غیرمستقیم (به ترتیب با ضرایب رگرسیونی تفکیکی استاندارد شده برابر ۰/۱۱- و ۰/۰۳۱) با معنویت مدرن، مرتبطند.

۱. به آن دگرگونی فرهنگی هم اطلاق می‌شود که بر اثر تماس گسترده و مستقیم میان دو یا چند گروه رخ می‌دهد که پیش از این از یکدیگر مستقل بودند (بیترس و پلاگ، ۱۳۹۰: ۷۲۲).

می‌شود که برای بسیاری از افراد جایگزین دین سنتی و رسمی شده است.

اما سوال مهم این است: گرایش به سمت معنویت مدرن برای جبران کارکردهای فردی و اجتماعی دین سنتی است یا در جهت گریز از دین؟ به عبارت دیگر، آیا کسانی که به سمت معنویت مدرن می‌روند؛ اصولاً برای دین و دینداری اهمیت قائلند، ولی دین سنتی را دارای ظرفیت معناسازی و مرجعیت کنش نمی‌دانند و یا اینکه اساساً دین و دینداری را نمی‌پسندند و به «خودپسندگی فکری» و «خودمرجعی عملی» معتقدند؟

داده‌ها مؤید این مطلب هستند که جوانان و افرادی که طبقه‌ی اجتماعی بالاتری دارند و اهمیت کمتری برای دینداری قائلند؛ گرایش بیشتری به معنویت مدرن از خود نشان می‌دهند. از این رو، احتمالاً می‌توان گفت که برای گروه‌های مذکور، که بیش از سایرین، «امکان لذت‌جویی» فراهم است؛ سبک زندگی دیندارانه که مناسک دینی در آن جایگاه ویژه‌ای دارد؛ سد راه چنین کامیابی‌هایی است بنابراین جای خود را به معنویت مدرن می‌دهد. این تفاوت در ارزش‌های پذیرفته شده بین نسلی را با اصطلاح «پذیرش ارزش‌های رفاه‌طلبانه» نیز نام‌گذاری کرده‌اند (نیکخواه و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴).

اطلاعات این پژوهش بیان می‌دارد که متغیر معنویت مدرن با دینداری اجتماعی (اعتقاد به حلال مشکلات بودن دین)، ذهنیت مهم انگاشتن دین (اهمیت دین در زندگی روزمره) و سبک زندگی دیندارانه (ابعاد مناسکی و پیامدی) دارای رابطه‌ی منفی و معنادار است. بنابراین، نمی‌توان مطمئن بود که مطابق نظر دنیل لژ (۱۳۹۵)، افراد به دنبال جایگزین‌سازی دین توسط معنویت مدرن هستند و این نوع معنویت، جلوه‌ای از جلوات دینداری به حساب می‌آید؛ بلکه درست‌تر آن است که بگوییم گرایش به معنویت مدرن، کنشی است «دین‌زدا» و هر قدر افراد برای دینداری در زندگی روزمره و کل اجتماع، کمتر اهمیت قائل باشند بیشتر به سمت آن می‌روند.

تأثیر رسانه‌های همگانی (خصوصاً رسانه‌های تعاملی مانند اینترنت) انجام می‌پذیرد.

تغییر و تبدیل عقیده - خصوصاً عقاید دینی - از نگاه اجتماعی بسیار سخت و زمان‌بر هستند. نهادهای اجتماعی - از جمله نهاد دین - در طولانی مدت با یکدیگر تعامل کرده و به تعادل رسیده‌اند؛ زیرا توانایی آنها برای برطرف کردن نیازهای زندگی افراد و بیشینه کردن منافعشان در طولانی مدت اثبات شده است. بنابراین، برهم خوردن این تعادل و به وجود آمدن تعادل نوین هم آهسته و کند انجام می‌گیرد. این تغییر و تبدیل عمدتاً تحت تأثیر دو عامل مهم قرار می‌گیرند. نخست: کشف عدم انسجام منطقی بین بخش‌های مختلف عقیده و دوم: سودمندتر یافتن عقاید رقیب. گرچه هر دو این عوامل می‌توانند تحت تأثیر متغیرهای کلان جامعه‌شناختی قرار گیرند؛ عامل دوم بیش از عامل اول برساخت‌پذیر و دارای ماهیت تاریخی است. زیرا کنشگران اجتماعی، همواره و در هر کنشی درصد بیشینه کردن منافع و کمینه کردن زیان شان هستند. بنابراین، تعادل بین نهادها (بر اثر اقبال و ادبار کنشگران به راه‌حل‌های آنها) تحت تأثیر «تعریف» منفعت و ضرر (یا همان سودمندی) توسط آنها قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد نسل نوین، منافع و ضررهای متفاوتی نسبت به نسل پیش از خود «تعریف» کرده‌اند. این تعریف منافع، چه از طریق عقل و منطق باشد و چه از راه احساسات و عواطف، تأثیر معناداری بر گزینش معنویت مدرن به جای دین سنتی در میان آنها داشته است.

طبقه‌ی اجتماعی هم متغیر مهم و تبیین‌کننده‌ی برای گرایش به معنویت مدرن به‌شمار می‌رود. ارتباط بین این دو متغیر مثبت و معنادار است یعنی با ارتقای طبقه‌ی اجتماعی، معنویت مدرن در افراد، فزونی می‌یابد. تأثیر این متغیر از طریق کم کردن اهمیت دینداری در زندگی روزمره در میان افراد، خود را نشان می‌دهد. معنویت مدرن، به مجموعه عقاید با ریشه‌های معنایی متفاوت و حتی ناسازگار اطلاق

مشکل اجتماع مرجع فکری-فرهنگی دیگری انتخاب کنند.

برای آزمون چنین تبیینی به آزمون دو فرضیه نیازمندیم. اول: گرایش به معنویت مدرن با میزان اعتقاد به اینکه «دین می‌تواند مشکلات روز جامعه را حل کند»^۱ رابطه دارد.

تبیین دیگری هم در این زمینه وجود دارد و آن اینکه، چون افراد، دین را فاقد صلاحیت لازم برای حل مشکلات روز جامعه می‌دانند آن را رها می‌کنند (به اصطلاح عامیانه از دین، «زده می‌شوند») به این ترتیب اهمیت دینداری برایشان روز به روز کمتر می‌شود و به سمت مسیرهای جایگزین زندگی می‌روند. به عبارت دیگر، بی‌کفایتی مدیریتی دین، در سطح اجتماع، افرادی را بر آن داشته تا برای حل

جدول ۸ همبستگی بین معنویت مدرن و اعتقاد به توانایی دین در حل مشکلات روز جامعه

Sig. (2-tailed)	ضریب همبستگی اسپیرمن	انحراف استاندارد	میانگین	
۰۰	-۰/۴۱	۰/۸۶	۳/۱۲	معنویت مدرن
		۱/۳	۳/۳۷	حلال مشکلات جامعه بودن دین

را بسنجد. احتمالاً بهترین متغیر اجتماعی، تحصیلات می‌باشد. انتظار می‌رود؛ افرادی که از تحصیلات بالاتری برخوردارند، چنان تعاملات و روابطی را بهتر درک و تفسیر نمایند.

بنابراین، فرضیه‌ی دوم این است که؛ بین میزان تحصیلات (تعداد سال‌ها) و اعتقاد به توانایی دین در حل مشکلات روز جامعه رابطه وجود دارد.

با توجه به سطح معناداری ضریب همبستگی اسپیرمن (به میزان ۰۰) می‌توانیم با ۹۹ درصد اطمینان بیان کنیم که بین گرایش به معنویت مدرن و اعتقاد به توانایی دین در حل مشکلات روز جامعه همبستگی منفی و معنادار وجود دارد.

فرضیه‌ی بعدی باید رابطه‌ی بین توانایی درک مشکلات، راه‌حل‌های آنها و نقش دین در این تعامل

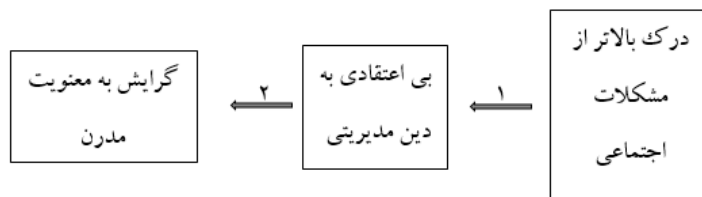
جدول ۹ همبستگی بین تحصیلات و اعتقاد به توانایی دین در حل مشکلات روز جامعه

Sig. (2-tailed)	ضریب همبستگی اسپیرمن	انحراف استاندارد	میانگین	
.۷۳	-۰/۱۱	۳/۵	۱۲/۶	تحصیلات
		۱/۳	۳/۳۷	حلال مشکلات جامعه بودن دین

۱. منتج از طیف لیکرت، از ۱ تا ۵.

دین به‌عنوان حلال مشکلات اجتماعی، ارتباط
معناداری مشاهده نمی‌شود.

با توجه به سطح معناداری ضریب همبستگی
اسپیرومن (۰.۷۳) با ۹۵ درصد اطمینان بیان می‌شود
که بین میزان برخورداری از تحصیلات و اعتقاد به

نمودار ۲ فرضیه تأثیر درک مشکلات اجتماعی بر گرایش به معنویت مدرن

اگر فرض کنیم که شناخت بیشتر مشکلات و
راه‌حل‌های جامعه، به باور ناتوانی دین اجتماعی و در
نتیجه، گرایش به معنویت مدرن ختم می‌شود؛
می‌توانیم انتظار داشته باشیم که با افزایش
سال‌های تحصیل، شاهد اعتقاد بیشتر به ناتوانی
دین و گرایش به معنویت مدرن باشیم که چنین
امری مشاهده نمی‌شود. بنابراین شاید بتوان گفت
که درک بیشتر مشکلات اجتماعی و نسبت دین
مدیریتی با آن، در اکثر افراد، باعث گرایش به
معنویت جایگزین نمی‌شود و- احتمالاً- تبیین اول
(سبک زندگی لذت‌جویانه) با داده‌های موجود،
هماهنگی بیشتری دارد.

۱. گروندگان به معنویت مدرن، اعتقاد کمتری
به دین، برای حل مشکلات جامعه دارند.
(تأیید مسیر شماره ۲)

۲. افزایش میزان شناخت از مسائل جامعه و
راه‌حل‌های آن (بر اثر تحصیلات) تأثیری در
اعتقاد به دین به عنوان حلال مشکلات
اجتماعی ندارد. (رد مسیر شماره ۱).

به نظر می‌رسد که داده‌های فوق در تبیین دوم
گرایش به معنویت مدرن («زده شدن» از دین
اجتماعی) تردیدهای جدی به وجود می‌آورد.

منابع

متون دینی. اسلام و مطالعات اجتماعی،
۵۳-۹۰.

بیستس، د.، و پلاگ، ف. (۱۳۹۰). انسان‌شناسی
فرهنگی. (م. ثلاثی، مترجم) تهران: علمی.

ترکمان دهنوی، ز. (۱۳۸۹). بررسی جامعه‌شناختی
ابعاد متحول دینداری جوانان دانشجوی در
جامعه‌ی کنونی ایران. پایان‌نامه‌ی
کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشکده‌ی

امیری، س.، و اصغرپور ماسوله، ا. (۱۳۹۵). ظهور
دینداری گزینشی در میان دختران جوان
شهر مشهد: ارائه‌ی یک نظریه‌ی زمینه‌ای.
مجله‌ی علوم اجتماعی دانشکده‌ی ادبیات و
علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱-
۲۲.

بستان، ح. (۱۳۹۴). فراتحلیل تحقیقات عرفی‌شدن
در ایران بر پایه‌ی شاخص‌های برگرفته از

فورشت، ا.، و ریستاد، پ. (۱۳۹۴). *درآمدی بر جامعه‌شناسی دین، چشم اندازهای کلاسیک و معاصر*. قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

کسل، ف. (۱۳۸۳). *چکیده آثار آنتونی گیدنز*. (ح. چاوشیان، مترجم) تهران: انتشارات ققنوس.

گنجی، م.، و هلالی ستوده، م. (۱۳۹۰). *رابطه‌ی گونه‌های دینداری و سرمایه‌ی اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان)*. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۹۵-۱۲۰.

لژ، د.، ویلم، ژ.، و برشون، پ. (۱۳۹۵). *دین در جوامع مدرن (مقالاتی در جامعه‌شناسی دین)*. (ع. خدای، مترجم) تهران: نشر نی.

محدثی، ح. (۱۳۹۱). *رشد میدانهای مستقل. مهنرنامه*، ۲۴۴-۲۴۵.

ناصری، م.، کاوه، ف.، و ربانی، ع. (۱۳۹۴). *مطالعه‌ی چگونگی نگرش دانشجویان به دین. مدلی بر اساس نظریه‌ی زمینه‌ای (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه اصفهان)*. *فصلنامه‌ی تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۳۱-۹۹.

نیکخواه، ه.، ظهیری نیا، م.، بهروزیان، ب.، و فلاحي، ا. (۱۳۹۷). *مطالعه‌ی جامعه‌شناسی ساختی ارزشهای بین نسلی (مطالعه‌ی موردی: ساکنان شهرستان رودبار جنوب بر اساس نظریه‌ی زمینه‌ای)*. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۳۲۰-۲۹۸.

وست، و. (۱۳۸۳). *روان‌درمانی و معنویت*. (ش. شهیدی، و س. شیرافکن، مترجم) تهران: رشد.

مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد تهران شمال).

توسلی، غ.، و مرشدی، ا. (۱۳۸۵). *بررسی سطح دینداری و گرایشهای دینی دانشجویان*. *مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران*، ۹۶-۱۱۸.

چکیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵-استان گلستان. گرگان: معاونت آمار و اطلاعات سازمان برنامه و بودجه استان گلستان.

حاجیانی، ا. (۱۳۸۸). *نسبت هویت ملی و هویت قومی در میان اقوام ایرانی*. *مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران*، ۱۴۳-۱۶۴.

حسن پور، آ.، و معمار، ث. (۱۳۹۴). *مطالعه‌ی وضعیت دینورزی جوانان با تأکید بر دینداری خودمرجع (ارائه‌ی یک نظریه‌ی زمینه‌ای)*. *فصلنامه‌ی تحقیقات فرهنگی ایران*، ۹۹-۱۳۱.

حیدری، ح.، روحانی رصاف، ج.، و کاردوست فیینی، خ. (۱۳۹۶). *دیانت و مدرنیت (رویکرد نظریه پردازان اجتماعی در باب رویارویی و دگرگونی دین با مدرنیته نخست و پسین)*. *قبسات*، ۳۷-۶۷.

زندوانیان، ا.، طیبی، ر.، و رسولی، ر. (۱۳۹۴). *نظریه‌ی رشد ایمانی فاولر به عنوان چارچوبی برای تربیت دینی*. *ادیان و عرفان*، ۶۷-۷۹.

طالبان، م. (۱۳۸۸). *چارچوبی مفهومی برای پیمایش دینداری در ایران*. *اسلام و علوم اجتماعی*، ۴۸-۷.

Ecklund, E., & Park, J. Z. (2009). Conflict Between Religion and Science Among Academic Scientists?

Journal for the Scientific Study of Religion, 276-292.

Gecewicz, C. (2018, OCTOBER 1). New Age' beliefs common among both

- religious and nonreligious Americans. Retrieved from Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/01/new-age-beliefs-common-among-both-religious-and-nonreligious-americans/>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. (H. Chavoshian, Trans.) Stanford: Stanford University Press.
- Hahn, G. J. and Meeker, W.Q. (1991). *Statistical Intervals*. John Wiley & Sons. New York
- Lipka, M., & Gecewicz, C. (2017, September 6). *More Americans now say they're spiritual but not religious*. Retrieved from [www.pewresearch.org: https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/09/06/more-americans-now-say-theyre-spiritual-but-not-religious/](https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/09/06/more-americans-now-say-theyre-spiritual-but-not-religious/)
- Mayrl, D., & Uecker, J. E. (2011). Higher Education and Religious Liberalization among Young Adults. *Social Forces*, 181-208.
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, Religion, and Spirituality*. New York: Springer.
- Pew. (2018). *Being Christian in Western Europe*. Pew Research Center.
- Rizzuto, A.-M. (2005). *Psychoanalytic considerations about spiritually oriented psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Sahgal, N., Cooperman, A., & Schiller, A. (2018, May 29). *Being Christian in Western Europe*. Retrieved from Pew Research Center: <https://www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی